

*lucida
intervalla*

ČASOPIS ZA KLASIČNE NAUKE
A JOURNAL OF CLASSICAL STUDIES

54 (2025)

FILOZOFSKI FAKULTET
BEOGRAD

Кад музе почну да псују: Плаут између латинског и српског

Апстракт: У овом раду расправља се употреба опсцених српских речи у преводу Плаута, поводом најновијег српског прозног превода (АСОВИЋ 2022). У ситуацијама које се чине да дају повода за опсцени превод, Плаут заправо користи или књижевне речи и изразе из високог регистра, понекад са колоквијалним призвуком, или потенцијално ласцивне алузије, које су свесно задржане само на нивоу могућности. Анализом одабраних примера Плаутовог израза и њихових решења у овом преводу, утврђује се да су опсцености произвољне, и као такве додатно непримерене.

Кључне речи: Плаут, превод, опсцености, језички регистар, алузије, произвољност.

However coarse in many respects the matter and style of Plautus may appear to us, it is certain that good judges amongst those who were more nearly his contemporaries thought very highly of his diction. It was said of him by Aelius Stolo [*sic*] that 'if the Muses ever spoke Latin, it would be the Latin of Plautus.' Perhaps he was the first who raised conversational Latin to the dignity of a literary style. — COLLINS 1873, 33.

Јебе се њему колики труд је то. — Плаут, *Амфиџрион*, 172, прев. АСОВИЋ 2022.

1. Као и на све језике, Плаутове комедије превођене су на српски на разне начине. Не улазећи у то како се све Плаут може превести, чини се да има потребе расправити да ли у превођењу треба да постоје неки елементарни обзири и, сходно томе, ограничења.

Повод за ову расправу је најновији прозни превод седам Плаутових комедија (АСОВИЋ 2022), абецедно поређаних по насловима оригинала: *Амфиџрион* (*Amphitruo*), *Мајарећа њрича* (*Asinaria*), *Заробљеници* (*Captivi*), *Епидикус* (*Epidicus*), *Карџаињанин* (*Poenulus*), *Коноџац* (*Rudens*), *Просџак* (*Truculentus*). Превод је награђен и престижном наградом »Милош Н. Ђурић«, коју додељује

Удружење књижевних преводаца Србије.¹ Претендовао на то или не, он тако има изгледа да се наметне као узорни или барем врло утицајни приступ превођењу Плаута, већ и отуд што ових седам комедија досад нису превођене »на наш језик« (АСОВИЋ 2022, 30).²

Утолико се чини упутнијим скренути пажњу на нека системски проблематична преводачка решења. Ацовићев је превод, наиме, зачињен сочним српским псовкама, и то без видљивог реда и резона.

1.1. Појединачно најбројнију групу сачињавају, наравно, речи са лексемом јеб-. Највише их је у прве две комедије: јављају се девет пута у *Амфиџриону* и осам у *Мајарећој њричи*, а затим три пута у *Ејндигу*, два у *Конојцу*, и по једном у *Заробљеницима*, *Карџајњанину* и *Просџаку*. Неравномерна дистрибуција, може бити, указује на то да је преводац радио редом, и да је од псовки постепено одустајао. Спорадично се јављају и остале врсте псовки.

Јунаци *Амфиџриона* се тако могу чути како изговарају следеће: »јебена странка онај је што робује богатом« (167); »јебе се њему колики труд је то« (172); »усро се од страха!« (295); »ако ме зајебеш?« (392); »сад ћу да га зајебем« (424); »заболе ме ко не верује. Ценим да је то зајебаније за моју маленкост него за вас лично« (594); »људе да зајебава« (986–7); »питаш ме ко сам, најјебаћеш« (1029). Од илустративних примера наведимо још неке, из *Мајареће њриче*: »најебавање неко најављују« (242); »најебаће« (406); »најебаћу« (446); »удупепри-мачу« (627); »прејебасмо« (547?); »докле ћете са мношћом да се зајебавате« (677); »с мајком се не зајебавај!« (938); из *Конојца*: »на Сицилији јебеној« (495); из *Просџака*: »зајеби ме са тим здрављем« (259).

На основу само ових цитата очекивао би се један у целости модернизовани превод, у духу неких постојећих превода Плаута на колоквијални српски (нпр. НЕДЕЉКОВИЋ 1995, ТОДОРОВИЋ 2009). Уместо тога, читалац ће се суочити са једним произвољним укрштањем стилова, рецимо, Стеријиних комедија и драма Душана Ковачевића. Покушај опонашања ових комичких стилова резултира једним неспретним и рогобатним хибридом. Овај превод одликује извештачени архаични тон, произведен, поред осталог, понављањем мањег броја архаизама, попут »збитије« и »паденије«, и непрестаним усиљеним инверзијама (нпр. »мислим да судба грдна је кад далеко си од човека вољеног«; »тек на оном свету сретћу те, јер од живота овога ускоро растат се морам«, *Мајарећа њрича*, 515, 607).³

¹ Превод је тим више вредан пажње што је дело школованог класичног филолога и афирмисаног преводаца бројних античких аутора (Аристофан, Лукијан, Светоније итд.), за разлику од аутора разних аматерских превода, попут Јувеналових *Сайџира* (ЈАНКОВИЋ 2020).

² Поменимо да *Заробљеници* и *Карџајњанин* постоје у предрадном препеву Коломана Раца, постхумно објављени као *Сужњи* (РАС 1951) и *Пунче* (РАС 1959).

³ Упор. превод почетка четврте сцене четвртог чина *Амфиџриона* (превод не прати нумераци-

2. Ову стилску контроверзу добро илуструје превод једне сцене из *Заробљеника* (594–601), где се у само четири стиха три епска десетерца (у курзиву) сударају са вулгарном поштапалицом:

АРИСТОФОНТ: Излуђује ме ово!

ТИНДАР: Види му очи! То је то, Хегионе! Види како се осуо сав! *Сiоiуаgа
iа махнiiање црно!*

АРИСТОФОНТ: Јупитера ми, ако старац овај ишта у глави има, *већ би iшебе
целатiу до'ваiиio*, косу би ти спалио.

ТИНДАР: *Ево како лудосiй iроiовара*, зли дуси гоне га. Хегионе, ако памети имаш – дај нека га вежу!

АРИСТОФОНТ: Е јебем ти, кад камен немам овоме мозак да проспем – кад излуђује ме лајањем својим!

У оригиналу текст гласи:

ARISTOPHONTES: *crucior*. TYNDARUS: *ardent oculi: fit opus, Hegio; viden tu illi maculari corpus totum maculis luridis?* 595

atra bilis agitat hominem. ARISTOPHONTES: *at pol te, si hic sapiat senex, pix atra agitet apud carnificem tuoque capiti inluceat.*

TYNDARUS: *iam deliramenta loquitur, laruae stimulant virum.*

hercle qui, si hunc comprehendi iusseris, sapias magis.

ARISTOPHONTES: *crucior, lapidem non habere me, ut illi mastigiae cerebrum excutiam, qui me insanum verbis concinnat suis.* 600

Аристофонт је у овој сцени фрустриран јер не зна да се његов пријатељ Филократ договорио да замени место са робом Тиндаром како би побегао из заробљеништва. На почетку првог и последњег цитираног стиха Аристофонт каже исто: лат. *crucior* («мучим се», «раздире ме», «нервирам се»). Овај конкретни облик у првом лицу врло је чест код Плаута, као и код језички далеко одмеренијег Теренција, а јавља се и у другим мање формалним књижевним пригодама, попут Цицеронових писама упућених најближем пријатељу (*Att.* 7.22.1, 9.13.2, 14.6.1), а у сложеницама *discrucior* и *excrucior*, «кидам се», и у лирском контексту (*Catul.* 66.76, 85.2). Посреди је, дакле, један интимни израз емотивне узнемирености, али никаква вулгарност. Сасвим је примерен превод «излуђује ме» за *crucior* у првом стиху; уосталом, Аристофонт ће у последњем стиху то казати управо тим речима, али не на том месту (*me insanum ... concinnat*, 601). Испада, дакле, да је ово понављање сентимента иза израза *crucior* у преводу постигнуто случајно, док је «јебем ти» дошло ниоткуда.

ју оригинала): «Послао Блефара сам и Сосију Наукрата да траже – једнога нашао нисам а другу двојицу изгубио сам; али – њих ево».

2.1. Друго важно понављање је, међутим, изостављено, сакривено иза два десетерца: уместо »спопада га махнитање црно« и »већ би тебе целат до’ватио«, Тиндар оптужује Филократа да га је спопала »црна жуч« (*atra bilis*, 596), на шта Филократ одговара да је, заузврат, Тиндар заслужио »црну смолу« као казну (*pix atra*, 597).

Погледајмо превод ове сцене у стиху Коломана Раца:

Аристофонт: Мука ми! Тиндар: Гле, пламте очи, Хегионе, вежи га!
Видиш? Цијело му се тијело мрљам’ блиједим осипа!
црна жуч га мучи! Аристофонт: Боме, да је старац паметан,
црна смола у крвника мука теби била би,
понад главе синула. Тиндар: Већ бунца – бијеси гоне га!
[Хегион:] Што, да попасти га дам?⁴ Тиндар: То би било паметније.
Аристофонт: Жалим, камена да немам! Тој би хуљи мозак ја
истресао, ријечма својим кад лудаком гради ме!

Пошто се у сцени управо ради о томе да се Тиндар претвара да није роб а Аристофонт, слободан човек, зна да Тиндар јесте роб, сасвим му прикладно прети црном смолом, што је примерена казна за робове (упор. *Lucr.* 3.1017). Ма колико Рачев превод сада звучао старински, он је у целини вернији и стога употребљивији: нема вулгарности али има понављања тематски релевантног придева *atra*.

Оставивши нерешеним – штавише, нерешивим – питање да ли је Ацовић имао икакву одређену стратегију постизања циљаног језичког регистра, пређимо на уже питање употребе псовки као таквих.

3. Уза све могуће ограде по питању евентуалних културолошких специфичности латинског спрам спрског, један закључак је неупитан. Ма колико његов израз био непосредан,⁵ Плаут једноставно не користи опсцене речи. Као и сваки језик, латински располаже експлицитним вокабуларом и фразеологијом сексуалних радњи (нпр. *futuo, paedico, irrumo*) и обављања физиолошких функција (*caco, meio, pedo*), и, разуме се, делова тела који у томе учествују (*mentula, cunnus, culus* итд.). Речи из овог фонда, које нису ни метафоре ни еуфемизми јер не могу ни у каквом другом контексту значити ништа друго (ADAMS 1982, 1), забележене су, на пример, код Луцилија, Катула, Хорација, Петронија, Марцијала, Јувенала и Персија, те у анонимним *Пријайским њесмама*, али не

⁴ У тексту који је Рац користио ова је реплика у нешто измењеном облику приписана Хегиону као питање.

⁵ За најновију анализу специфичности језика римске комедије наспрам класичног књижевног израза, в. KARAKASIS 2019, 151–170, са одабраном библиографијом. Референтна старија студија је HOFFMANN 1951.

и код Плаута. У употреби опсцених речи он је, дакле, далеко уздржанији од многих »мејнстрим« римских аутора.

3.1. Узмимо као узорак Плаутове праксе његову употребу именице *tamma*, »сиса«, »дојка«. Њен еротски потенцијал активира ретко (*Poen.* 1416, где референца заправо није сасвим јасна) и од ње кује деминутив *tammicula* (»брадавица«, *Ps.* 1261) и придев *tammeata*, »прсата« (*Poen.* 393), наспрам синонимне класичне алтернативе *tammosa* (*Var. LL* 8.15.2, *Mart.* 2.52.2, 14.149.1), која притом без икаквих проблема значи и »плодна« (нпр. Церера, *Lusc.* 4.1168). Пошто је именица *tamma* потврђено стручни анатомски термин (*Lusc.* 5.885, *Cic. Div.* 2.41.85, *Plin. NH* 11.40.95), и Плаут је неколико пута користи у контексту дојења (*Men.* 20, *Truc.* 448; упор. духовиту кованицу *Unotammia*, »Једнодојка«, тј. Амазонка, *Cur.* 445), он има одрешене руке да је повремено користи и у сексуалном смислу. Опсценост, међутим, тада пада на савест публике, јер реч сама по себи не мора бити уопште спорна.

3.2. Поменимо и једну занимљиву игру речима у *Aveiū* (*Mostellaria*). Момак Калидамаат одбија да призна хетери Делфији да је пијан, замуцкујући *esquid tibi videor tammadere?* (*Mos.* 319), »Шта велиш, да нисам пи-пи-пијан?« (како преводи ЧАЈКАНОВИЋ 1923); исто ће убрзо и поновити, одмах иза основног глагола (*madet homo. :: tun me ais tammadere?* 330), а између ове две реплике тражи од Делфије да се загрле (*visne ego te ac tu me amplectare?* 322). По свој прилици, Калидамаат користи своје пијанство као изговор за телесни додир: тобоже неспретно замуцкујући *tamma* кроз *tammadere*, он врло могуће посеже за њеним грудима. Приметимо, дакле, како Плаут ефектно а језички веома дискретно организује једну врло провокативну сцену путем једне само потенцијално провокативне речи.⁶

3.3. Наравно, Плаутова језичка уздржаност ни у ком случају не значи да се он ограничавао на пристојне теме, примерене конзервативном римском естаблишменту.⁷ Напротив, баш као и у овом последњем примеру, његове комедије најчешће управо почивају на љубавним заплетима и обилују директним или индиректним описима страсти и телесног контакта (PRESTON 1916, LÓPEZ GREGORIS 2002), укључујући увреде, свађе и сликовите, често телесне претње

⁶ Занимљиво је да коментари по правилу и не региструју ову игру речима (RITSCHL 1849, RAMSAY 1869, SONNENSCHNEIN 1884, 54; 1907, 98, COLLART 1970, 77, 79, DE MELO 2011, чак ни исцрпни MANTZLAES 2014), упркос томе што неки рукописи уместо *tammadere* заправо бележе *tammam adire* и сл.

⁷ О латентном конзервативизму римског републиканског позоришта, в. ВЕАСНАМ 1991, 16–17; подложно је расправи, међутим, ауторово становиште да је за тадашње римске власти комедија била тек нужно зло; у сваком случају, потоње генерације су са поносом чувале текстове песника којег су одабрали као зачетника своје националне књижевности (DEUFERT 2002); рецепцију комедије у Риму подробно истражује HANSES 2020.

(LILJA 1965), и то по правилу међу људима из нижих друштвених слојева, попут робова и сексуалних радница. Како је обилато документовано, Плаут не преза од ласцивних алузија и сексуалних еуфемизама (ADAMS 1982, 20–49). Но упркос тематици, језик је под строгом контролом. Плаут бира искључиво речи и изразе који *само моју* али нипошто *не морају* имати опсцено значење (ADAMS 1982, 219; упор. ADAMS 1981, *passim*). Ова дистинкција се у латинском, наравно, као и у сваком другом језику, врло јасно осећала.⁸

Из свега овога следи да се за употребу експлицитних опсцености у преводу Плаута мора имати врло добар разлог.

4. Узмимо као *comparandum* неколико примера из једног потпуно модернизованог превода *Лаже* (*Pseudolus*) на урбани, београдски колоквијални говор позног 20. века (НЕДЕЉКОВИЋ 1995). Овај адаптативни превод припада дугој и запаженој српској преводилачкој традицији, оличеној у домишљатим и надахнутим колоквијалним преводима Петронија (ШАЛАБАЛИЋ 1976), препевима Аристофана (ШАЛАБАЛИЋ 1978, ŠALABALIĆ 2002) и Јувенала (РАКИЋ 1998, РАКИЋ 2009). Ови преводи, који преносе неформалну и провокативну атмосферу оригинала у мисаони свет колоквијалног српског језика, необично су забавни. У случају превода Аристофана и Петронија, то је, међутим, постигнуто по цену извесних контроверзи⁹ – али најмање по питању употребе опсцених речи, за које у језику оригинала и те како има основа.¹⁰

Недељковићев превод *Лаже* одлази корак даље, најпре, »нострификацијом« имена ликова (насловни јунак *Pseudolus* зове се »Лажа«, момак *Calidorus* је »Чеда«, подводач *Ballio* је »Баца«, Наргах је »Грабиша« и тако даље) али и местимичном употребом опсцених речи – које Плаут, као што смо видели, не користи. За расправу о њиховој употреби важно је поменути да је, као и горепоменути преводи из ове традиције, превод *Лаже* у целини стилски и регистарски промишљен.

Резон употребе псовки у *Лажу* јесте да њих изговара искључиво вулгарни и бахати подводач Баца. Комички подводач је иначе програмски негативац римске комедије (»blocking character«, како га дефинише FRYE 1957, 165). Као трговац љубављу – и трговац робљем – он представља вулгарни антипод свету емоција и страсти којима се руководе комички јунаци; једном речју, он пред-

⁸ В. нпр. Цицеронов закључак подуже расправе о експлицитностима и еуфемизмима: *in verbis honestis obscena ponimus* (*Fam.* 9.22.4).

⁹ Конкретно, Петронијеви ослобођеници говоре латинским који се у научној литератури зове »вулгарни« (Недељковић 2012, 9–86, нарочито 71 и даље); Шалабалић њихов говор преводи помало карикираним српским јужњачким дијалектом, а дорски дијалекат Аристофанове јунакиње из Спарте албанским; о њеној преводилачкој поетици, в. Тодоровић 2012, Тодоровић 2014.

¹⁰ За опсцености код Аристофана, в. HENDERSON 1991.

ставља ружну страну љубави, коју бисмо радије да не знамо. Управо је лик Плаутовог Баце Цицерону служио као пример најрђавијег и најпоқваренијег подводача (*improbissimum et periurissimum lenonem*, *QRosc.* 19.8; упор. *Phil.* 2.15.3).

4.1. Један такав лик, дакле, у *Лажу* двапут прети својим радницама да ће их послати у »јебарник«, *pergula* (214, 229). Именица *pergula* означава било какав додатак стамбеном објекту за различите намене, попут продавнице, студија или радионице (*Plin. NH* 21.8; *Ulp. Dig.* 9.3.5.12), па и простора за држање наставе (*Suet. Aug.* 94.12, *Gram.* 18), а успут и куплерај (*Prop.* 4.5.70). За сам куплерај, поменимо, у латинском постоји неколико речи, од којих ниједна није вулгарна: *lupanar* као *vox propria* (*Pl. Bac.* 454; *Quint.* 7.3.6), *fornix* као једно семантичко поље именице »свод« (Нор. S. 1.2.30; *Suet. Caes.* 49), као и изрази са придевом *lenonius*, »подводачки«, од именице *leno*, »подводач« (*Pl. Mer.* 44; *Ter. Ad.* 188; *Cic. Rosc. Com.* 7.20, *Cat.* 4.8.17). Важно је приметити да терминологија проституције у латинском језику заправо није регистарски маркирана. Није постојала разлика између опсценог и пристожног начина да се нешто у вези са том делатношћу каже; ово се јасно види из дистрибуције термина за, на пример, саме »сексуалне раднице« (*scortum*, *lupa*, *meretrix*, *proседа*, *prostibulum* итд.: в. ADAMS 1983).¹¹ У таквим условима, превести, рецимо, *lupanar* или *fornix* као »јебарник« звучало би можда неоправдано опсцено, а свакако непотребно. У овом конкретном случају, међутим, није реч о самом куплерају. Пошто Баћине запослене већ *jescu* у куплерају, *pergula* којом им прети изгледа да реферише на неки нарочито непожељни, истурени део куплераја; Баца, наиме, том приликом са злурадошћу прецизира језиве услове и радне задатке који их чекају тамо (215–217), где ће једна од њих, Чедина љубљена Роза (*Phoenicium*), оправдати своје име црвенилом своје коже, несумњиво гениталне (*poeniceo corio*, 229). Ако је *lupanar* прихватљива реч за не баш пристожну установу, *pergula* указује на један изразито непријатан призор чак и по мерилима проституције.

4.2. Вулгарни Баца ће у једној каснијој сцени одбрусити кувару: »Јебем ли ти све по списку« (*i in malam crucem*, 846). Израз *ire in malam crucem*, досл. »ићи на зао крст«, јавља се само у комедији. Иако се састоји од наизглед обичног придева и обичне именице, споран је њихов склоп.¹² Чињеница да га Плаут користи редовно (64 пута), али Теренције само једном (*Pho.* 368), указује на то да нипошто није сматран примереним за општу употребу, ма како нефор-

¹¹ Ова ситуација представља проблем преводиоцима на многе модерне језике у којима постоји мање или више експлицитна дистинкција између колоквијалног као нужно опсценог израза, и пристожног али нужно стручног, службеног израза; за једну идеологизовану али корисну расправу о овом проблему у енглеском, в. WITZKE 2015.

¹² Та ситуација је заправо сасвим уобичајена: на српском нису непристојне речи ни »три« ни »леп« али израз »у три лепе« јесте.

малну. Док је доиста тешко сместити га на регистарску скалу, суштина терања некога »на зао крст« мора бити у некој мери и из неког разлога – не знамо којој и којег – непристојнија од »иди дођавола«, или »иди доврага«. Вулгарни превод је додељен овом изразу само када га изговара Баџа, не и остали ликови (нпр. када то каже Грабиша, превод је »иди у материну«, 1182).

4.3. Речено је већ да у овом преводу само Баџа псује.¹³ Једини условно речено изузетак је сцена у којој роб Лажа и Чеда упућују салву увреда Баџи зато што је продао Розу неком другом (359–366):

ЧЕДА: Хајде сад, псуј из све снаге.
ЛАЖА: Сад ћу да те псујем па да те растурам: ти си један... један бестидник!
БАЏА: Јесам.
ЧЕДА: Ти си злотвор!
БАЏА: Тачно.
ЛАЖА: Дрипац!
БАЏА: Како да не.
ЧЕДА: Пљачкаш гробова!
БАЏА: Наравно.
ЛАЖА: Стока без репа!
БАЏА: Та ти је добра!
ЧЕДА: Пословни преварант!
БАЏА: Што јес, јес.
ЛАЖА: Кољач!
БАЏА (*Чеди, све у рийму*): Сад мало ти!
ЧЕДА: Ти си лупеж!
БАЏА: Признајем.
ЛАЖА: Лажов!
БАЏА: Еј, то сте већ рекли!
ЧЕДА: Криминалац!
БАЏА: Него како!
ЛАЖА: Пропаст за омладину!
БАЏА: У, ово је било паметно!
ЧЕДА: Лопужа!
БАЏА: Охохо!
ЛАЖА: Одбегли робијаш!
БАЏА: Супер, супер!
ЧЕДА: Злотвор народни!
БАЏА: Јасно.
ЛАЖА: Хохштаплер!
ЧЕДА: Смрад!
ЛАЖА: Курвар!
ЧЕДА: Говно!

¹³ Упор. Баџин коментар »ту ће да те зајебу« (*fallunt*, 142).

У оригиналу:

CALIDORUS:ingere mala multa. PSEUDOLUS: iam ego te differam dictis meis. impudice. BALLIO: itast. CALIDORUS: sceleste. BALLIO: dicis vera. PSEUDOLUS: verbero. 360

Ballio: quippini? CALIDORUS: bustirape. BALLIO: certo. PSEUDOLUS: furcifer. BALLIO: factum optume.

CALIDORUS: sociofraude. BALLIO: sunt mea istaec. PSEUDOLUS: parricida. BALLIO: perge tu.

CALIDORUS: sacrilege. BALLIO: fateor. PSEUDOLUS: periure. BALLIO: vetera vaticinamini.

CALIDORUS: legirupa. BALLIO: valide. PSEUDOLUS: permities adulescentum. BALLIO: acerrume.

CALIDORUS: fur. BALLIO: babae. PSEUDOLUS: fugitive. BALLIO: bombax. CALIDORUS: fraus populi. BALLIO: planissume. 365

PSEUDOLUS: fraudulente. CALIDORUS: impure. PSEUDOLUS: leno. CALIDORUS: caenum.

Погледајмо последње две увреде. Латинска именица *leno* је по природи ствари увредљива, а наћи ће се и у озбиљнијем регистру (в. горе). Нешто другачије стоји ствар са речју *caenum*, која означава талог и прљавштину непријатног мириса (Cic. *Tusc.* 4.24.54); често али не нужно увредљива, она мање или више експлицитно означава измет (Cic. *Att.* 2.21.4; *Verr.* 2.5.68, 173; *Sest.* 8.20; *Dom.* 18.47; Lucr. 6.977; Verg. *G.* 4.49; *A.* 6.296; Ov. *M.* 1.418; Tac. *A.* 1.73; Col. 2.15.6; 7.4.6; Plin. *NH* 31.36, 61; Stat. *Th.* 9.502).¹⁴ Истина, *caenum* није опсцена реч као *merda*, коју Плаут стога и не користи (Hor. *S.* 1.8.37; Mart. 3.17.6; Veg. 2.8.4; Phaedr. 4.17.25), али садржај је исти. Ни *leno* ни *caenum* нису, дакле, псовке у правом смислу речи али за комичке и сличне потребе могу бити негде на граници. Иако је та граница далеко тања у латинском него у (модерном) српском језику, можда се и може закључити да је Плаут овде на крају заправо није прешао. Ипак, будући да ове речи овде долазе након читавог ритуалног низа живописних увреда, превод преноси њихову суштину у овом контексту, не сасвим непримерено. Ако се игде може толерисати језичка вулгарност у преводу, то би било у сценама попут ове и са речима попут ових: *caenum* је можда релативно пристojна латинска реч, али никад није пријатна и увек значи то што значи.

5. Пошто је Плаутова комедија то што јесте, допустимо да је и у безазленијим случајевима донекле разумљиво да преводилац Плаута повремено дође у искушење да развеже језик преко мере. Примера ради, Плаутов вокабулар

¹⁴ Упоредива је са именицом *stercus*, »балега«, и њеним изведеницама, и по конотацијама и по заступљености: Pl. *Truc.* 556; Cato *R.R.* 29; 37; Varr. *R.R.* 1.38; Lucr. 2.872; Cic. *Div.* 1.27.57; *de Or.* 3.41.164; Hor. *Epod.* 12.11; Col. 2.15; деминутив *sterculinum*: Pl. *Cas.* 114; *Per.* 407; Ter. *Phorm.* 526; Plin. *NH* 14.133.6; придев *stercoreus*: Pl. *Mil.* 90.

и фразеологија поигравања и преваре су врло богати: *decipio, fallo, fraudo, frustror, verba do*, као и изведенице од *ludus (deludo, ludo, ludifico* итд., али, рецимо, не и *eludo* и *illudo*, које користи Теренције; в. ВРОТНЕРТОН 1926). Све ове речи, међутим, мирне душе користе и класични латински писци у пристојном књижевном регистру. Српски је језик, с друге стране, у неравноправном положају јер не располаже довољним бројем окретних и активних синонима из књижевног регистра. Након »варати«/»преварити«, преводац убрзо мора прећи на колоквијализме: поред (нешто) новијег »зезати«/»зезнути«, и сада већ застарелих, неких и ограничених на несвршени глаголски вид (»зафркавати«/»зафркнути«, али само »завитлавати«, преостају му понеке архаичне метафоре у свршеном виду (»насамарити«, »насанкати« и сл.). Можда је доиста кратак мисаони пут од колоквијализама, на које је српски преводац практично принуђен, до једног вулгарнијег српског израза за ситуације из овог домена. У Ацовићевом преводу, карактеристична су решења попут »докле ћете са мном да се зајебавате« (*etiam me delusisti*, As. 677) и »право свако имају да зајебавају ме« (*a me sibi habento... ludificatui*, Poen. 1281).

Ма колико преводачки рефлекс био разумљив, довољно је подсетити се разрађеног система очигледних језичких кочница у српском језику, попут »иди у першун«, или чак и горепоменуते »у материну«. Њима се јасно сигнализира на шта се мислило, али њихова је суштина управо у томе да се није рекло.

Ако се Плаут очигледно уздржао од преласка границе језичке пристојности још и више, и користио по правилу сасвим легитимне књижевне речи за не увек пристојне теме, од савесног преводиоца се очекује да такав нијансирани приступ озбиљно размотри, барем онолико колико српски идиом то допушта. На примеру стилски и регистарски усклађеног превода *Лаже* показали смо да преводац можда и може за свој посао изборити изванредан ниво слободе, када је употреба вулгарности опрезна, промишљена и циљана. Преводац, разуме се, тада преузима на себе одређени ризик, јер тај циљ можда не буде по свачијем укусу – али циљ постоји.

У Ацовићевом преводу, међутим, који карактерише стилска и регистарска конфузија (в. горе), вулгарности се у највећем броју случајева потпуно произвољно. Штавише, нарочито упада у очи да на многим местима повике просто одмењују друге важне црте Плаутовог израза, кључне за смисао. Као илустрацију многих проблема оваквог површног и несавесног приступа превођењу, анализирајмо поближе горенаведене примере.

5.1. Амфиџрион

Преводи »ако ме зајебеш?« (392), лат. *si falles*, и »сад ћу да га зајебем у великом стилу« (424), лат. *decipiam*, примери су подлегања изазовима Плаутовог вокабулара комичке преваре. Пошто латински глаголи *fallo* и *decipio*, »преварити«, припадају регистру високе прозе, попут Цицеронове (нпр. *Ver.* 2.2.78, *Mur.* 7.72), Плаут на овим местима није рекао ништа чак ни најблаже колоквијално: ништа мање и ништа више од »ако ме превариш« и »преварићу га«. Решења која уместо тога нуди преводилац примери су и за преводилачку недоследност (о којој в. ниже, *passim*); ови глаголи ће се у ових седам комедија јавити више пута, али не увек овако вулгарно преведени (нпр. *Ејџуик* 239, 354, *Заробљеници* 255).

Остали примери из превода *Амфиџриона* још су више проблематични, утолико што у оригиналу не постоји чак ни ова, каква-таква, основа за вулгарни српски израз. »Јебена странка онај је што робује богатом« (167) на латинском гласи *magis miser est divitis servos*. Роб Сосија овде просто каже »баш је несрећан роб богаташа«. У истом монологу Сосија се затим жали на непрестане обавезе које му господар натоварује, и очајава: »Јебе се њему колики труд је то«, превод је за *non reputat laboris quid sit* (172); глагол *reputo* је у сваком смислу књижевног педигреа (Cic. *Deiot.* 38.1, *Tusc.* 1.51, *ND* 2.119 итд.). Ако је замисао била да се преводом дочара озлојеђеност једног приземног роба – иако у језику оригинала нема ни тога – тај ефекат се сасвим пристојно могао постићи неким колоквијалним изразом (»баш њега брига«, или томе слично).

Сосија потом прилази својој кући, испред које претећи стоји Меркур у Сосијином обличју и самозадовољно описује Сосијино држање: »Усрџ се од страха! Ајде да се мало с њим забавим« (295), у оригиналу, *timet homo: deludam ego illum*. Иако би се можда очекивало да преводиоца заголица заправо глагол *deludo* (додуше из високог књижевног регистра, али в. горе), он је преведен сасвим безбедно, док, с друге стране, иза »усрџ се« стоји најобичније *timet* »плаши се«.

Непромишљено посезање за псовкама производи и нејасноће. Када Сосија обавести Амфиџриона да постоји још један Сосија, тј. Меркур, збуњени господар га пита како је то могуће да он буде истовремено на два места. Сосија одговара (594–6):

SOSIA: sum profecto et hic et illic. hoc cuivis mirari licet,
neque tibi istuc mirum magis videtur quam mihi.

АМФНТРУО: quo modo? SOSIA: nihilo, inquam, mirum magis tibi istuc quam mihi.

У овом преводу:

СОСИЈА: Ја сам и овде и тамо, чињенично. Заболе ме ко не верује: ценим да је то зајеваније за моју маленкост него за вас лично.

АМФИТРИОН: Како то мислиш? Сосија: Велим да чудније је за мене него за вас.

Најпре, на крају првог стиха латински изворник каже једноставно »нек се чуди ко год (хоће)«, једним књижевним изразом *mirari licet* (упор. Cic. *Div.* 1.13). Поред тога што не потиче из оригинала, Сосијино отресито »заболе ме« упадљиво одскаче од његовог понизног, дефанзивног става у овој комедији, а нарочито у овој сцени: непосредно пре ове размене, Амфитрион га оптужује да је пијан и прети му; након свега овога, а након »заболе ме«, у следећем стиху у преводу Сосија се свом господару обраћа са »ви«.

Даље, глагол *mirari*, »чудити се«, срачунат је код Плаута да наговести придев *mirus*, »чудноват«, у следећа два стиха. Без икаквог јасног разлога, Ацовић овај први преводи »зајеваније«, док у следећем преводи »чудније«. Превод притом сакрива податак да Сосија, заправо, двапут каже исто – очигледно са неким разлогом. Можда Сосија у својој првој реплици дискретно наставља своју ранију жалбу да има превише обавеза, те да мора фигуративно бити на два места истовремено, док у другој реферише на тренутну ситуацију, у којој заиста постоји још један Сосија, тј. Меркур. Оваква су понављања код Плаута честа али ретко случајна, и он је овде сасвим сигурно хтео да поручи *нешшо*; можда није сасвим јасно шта, али превод уместо тога даје тачно *нишша*. Текст је у преводу једноставно неразумљив.

Меркур, који у Амфитриону игра бахатог силецију, касније се упушта у једну метатеатарски обојену јурњаву по сцени, узвикујући (986–8):

Нема ли право божански лик, ко ја што сам, људе да зајевава ко ропче оно у комедијама вашим? Вести да доноси да брод је стигао срећно, ил' да се старац надркани приближава.

*nam mihi quidem hercle qui minus liceat deo minitarier
populo, ni decedat mihi, quam servolo in comoediis?
ille navem salvam nuntiat aut irati adventum senis:*

Превод »да зајевава« непрецизно одражава латински *minitarier*, »претити«, глагол ни најмање колоквијалан нити семантички провокативан (Cic. *Tusc.* 1.102; *Caecin.* 10.27; *Phil.* 11.14.37, 13.21.47; *Liv.* 3.57.3). Превод »надркан« је у оригиналу регуларна књижевна реч *iratus*, »гневан«, »љутит« (Cic. *Verr.* 2.2.59), док је, штавише, у комедији *senex iratus* технички термин за комички тип

средовечног мргуда (Теренције је, на пример, у својим пролозима свестан те конвенције: Тер. *Наи.* 37, упор. 820, 827; в. такође Pl. *Вас.* 772).

Најзад, Амфитрион, већ на ивици живаца, прети Меркуру, мислећи да је Сосија (1029):

О ништаку један! Питаш ме ко сам, најебаћеш.

У оригиналу стих гласи:

verbero, etiam quis ego sim me rogitas, ulmorum Acheruns?

Претња је по много чему типично плаутовска: *verbero*, »вучибатина«, једна је од Плаутових омиљених увреда, мада се јавља и у Цицероновим делима из свакодневнијег језичког регистра његових писама (*Att.* 14.6.1), а сродни глагол *verbero*, »тући«, врло често и другде, широм латинске прозе и поезије (*Cic. Verr.* 2.5.5, *Rep.* 2.31.54, *Verg. A.* 11.756); колоквијални фреквентативи/итеративи попут *rogitas* такође су карактеристични за комедију, нарочито Плаута (в. Соорер 1895), али ни принцип деривације ни основни глагол (у овом случају, *rogo*) нису проскрибовани из књижевног регистра (упор. Ванрман 1908). Коначно, и најзанимљивије, *ulmorum Acheruns* дословно значи »Ахерон брестова«, при чему је Ахерон персонификација Доњег света, а »брестови« метонимија за брестове прутове којима су робови били шибани. У једном коментару на ово место (CHRISTENSON 2000, 296) понуђен је енглески превод »graveyard of elm rods«, уз објашњење Плаутовог духовитог резона: прутови ће се толико уморити од ударања да ће му умрети на леђима (за слику, упор. кованицу *ulmea virgidemia*, »берба брестових шибана«, *Rud.* 636).

Укратко, Плаут једну живописну комичку претњу компоује уз помоћ легитимних књижевних средстава, укључујући и митолошку референцу и персонификације, дајући им нарочит, себи својствен призивок. Црнохуморни призор леђа кажњеника као »гробља за прутове« смишљено је наговештен термином »вучибатина«, који је у преводу замењен општом увредом »ништаку«. Једном речју, уместо елегантне комичке минијатуре, преводилац читаоцу испоручује просто – »најебаћеш«.

5.2. *Maīapehōj ūpuchi*

У *Maīapehōj ūpuchi*, лукави роб примећује узнемиреност другог роба: *metuo quom illic obscaevavit meae falsae fallaciae* (249), отприлике, »бојим се јер је ово лош предзнак за моје преварантске преваре/лажне лажи (*vel sim.*)«. Можда је сувишно подсећати да су и *fallacia* и *falsus* речи из високог регистра (*Cic. de*

Or. 2.46.191, Cic. Vat. 40). Карактеристично Плаутовска етимолошка фигура *falsae fallaciae* у преводу је замењена алитераацијом »најебавање неко најављују«, при чему се изгубила и информација да се роб брине за успех своје преваре (неко решење попут, рецимо, »да су моји трикови откривени« постигла би и звучни ефекат и жељени смисао).

Касније, један од ликова каже *vapulabit*, досл. »биће тучен«, што је преведено као »најебаће« (406); премда Плауту врло драг, глагол *vapulo* припада високом регистру (Prop. 2.12.20, Sen. Q. N. 6.7.6, Quint. 1.3.16, 9.2.12), укључујући и правне списе (Just. Dig. 9.2.52.1.7).

Убрзо потом, обични глагол *pereo*, у специфично комичком првом лицу, *perii*, »умро сам«, тј. »готов сам«, преведен је као »најебаћу« – овде али не и другде (нпр. касније у истој сцени, 446). Произвољност је симптоматична: у *Алфиџириону* (295) овај вапај је преведен као »пропó сам«, и то у истом стиху у којем је једно обично *timet* преведено као »усрò се« (295, в. горе).

Даље, роб Либан хвали се својом успешном преваром којом је, вероватно, »избегао« све казне, окове, бичеве, затворе и сл.: текст је, наиме, на овом месту (545–552) слабо сачуван и тешко разумљив, али ни у једном рукопису нема глагола (в. ВЕРТИНИ 1968: 101). Преводилац се снашао, сада већ очекивано: »гвожђа прејебасмо«.

Касније (627), један роб ословљава другог погрдном позајмљеницом *cinædus* (грч. κίναϊδος), у овом преводу: »удупепримачу«. Истина, изворна реч има низ ласцивних конотација и у грчком и у латинском. Од најконкретнијих употреба, означавала је уличне извођаче оријенталног порекла у хеленистичкој Александрији, који су у екстравагантним женским костимима плесали еротски провокативни плес налик трбушном плесу, стриптизу и симулацији сексуалног односа (TSITSIRIDIS 2015, 220–227, 235; DEAGON 2008). У латинском су асоцијације стога непристојан плес, феминизираност и пасивна улога у хомеротском односу (Luc. frg. 1.32, 30.1058; Pl. Aul. 422, Men. 513–514 и Poen. 1318, који Ацовић преводи »пешко«; Cat. 16.2, 57.1–2; Mart. Ep. 3.73.4–5, 6.37.5). Ова последња конотација је, дакле, потврђена али далеко од тога да је једина. Реч је управо и служила томе да се конотације не би морале никада експлицитно прецизирати (в. Plin. NH 5.134.9). Плаут је то свакако могао учинити да је хтео.

На самом крају комедије излази на видело да је отац потајно желео синовљеву љубљену за себе. У завршној сцени, у којој га супруга на силу одвлачи из куплераја – сцени, дакле, која има све предуслове да буде спектакуларно фарсична – супруга му обећава тек »велику невољу«, *magnum malum* (936), и ништа експлицитније од тога. Овога израза у преводу нема уопште, али је зато синовљева потоња реплика непримерено вулгаризирана: *dicebam, pater, tibi, ne matri consuleres male* (938) преведена је као »Говорио сам ти, оче: с мај-

ком се не зајебавај!« Фраза *male consulere* (+ датив), »лоше се опходити (према некоме)« сасвим је књижевна (упор., у нешто другачијем значењу, Нер. *Erat.* 10.1), и као таква примерена односу оца и сина у римској комедији. Упркос повременој тензији за потребе хумора, он остаје непоколебљиво конзервативан, такорећи викторијански; синови на очеве реферишу и уживо им се обраћају искључиво достојанственим апелативом *pater*.¹⁵ Неадекватност превода јасно се очитује у регистарском нескладу изјаве »оче ... не зајебавај«.

5.3. Коноиџ

Објаснимо и допуну речима подводача у *Коноиџу* (494–495):

utinam te prius quam oculis vidissem meis, | malo cruciatu in Sicilia perbiteres.

О да су те кô разбојника обесили на Сицилији јебеној пре него што срео сам те...

Лик подводача је, као што смо видели на примеру Баце, дежурни негативац, покварен и прост. Овај конкретни, међутим, иако разјарен јер је једва преживео бродолом и изгубио сву имовину, није рекао ништа ни налик ономе што му се у преводу приписује, чак ни нешто попут »проклета Сицилија«. И за то постоји добар разлог. Сицилија њему није ништа скривила, напротив: како је објашњено у прологу, она му је обећана земља за развој бизниса проституције (*eat in Siciliam: ibi esse homines voluptarios | dicit, potesse ibi eum fieri divitem*, 54–5). У случају да је преводилац можда управо на то мислио овим додатком, крајње је оптимистична претпоставка да би српски идиом био схваћен у том смислу.

5.4. Просџак

Од Плаутових ликова којима би простачки говор можда био негде и применен, издвојимо, очекивано, насловног јунака комедије *Просџак* (*Truculentus*). Његова главна, управо програмска карактерна црта јесте припроста језичка неукост.

На поздрав робиње Астафије, *salve*, »здрavo«, он одговара (259–260; интерпункција мења значење донекле али не пресудно):

¹⁵ О добро познатој патријархалности римске комедије, в. корисну расправу у SUTTON 1993, 59, и даље; најсвежији преглед даје DINTER 2019, 173–190. Поменимо и једно атрактивно, премда не увек уверљиво друштвенополитичко читање концепта очинства у римској комедији, које предлаже LEIGN 2004, 158–191.

sat mihi est tuae salutis. nil moror. non salveo (?),
aegrotare malim quam esse tua salute sanior.

Дословно преведено:

Доста ми је твог здравља/поздрава. Не занима ме. Нисам (ли) здраво (?)
Радије бих да будем болестан него да оздравим од твог здравља/поздрава.

Трукулентова реплика садржи један опробани комички маневар: дословно схватање поздравне формуле у смислу физичког здравља (упор. Pl. *Cur.* 121). Додатни комички ефекат, међутим, постигнут је самим обликом глагола. Иако сродан именици *salus*, »здравље«, »добробит«, глагол *salvere* семантички је ограничен само на њену ужу примену у поздравима, попут *salutem dare*. Глагол се тако користи искључиво у поздравима у другом лицу, императиву и сличним конструкцијама (*salve, salвете, salvebis, salvere jubeo* итд.). Прво лице је у целокупном корпусу античког латинитета забележено само овде. Плоције Сацердот, римски граматичар из 3. в. н. е., стога интелигентно примећује да Плаут на овом месту тематски прикладно ставља неидиоматично, практично неправилно, прво лице глагола у уста неписменог простака (*Ars Grammatica*, 6.433.7–8); отприлике, као да је Трукуленто рекао нешто попут »није ми здраво«, »нисам здраво« или »не здравујем«.

Посреди је, дакле, језички софистицирана карактеризација једног језички несофистицираног књижевног лика адекватним граматичким средством. Уместо овог вештог потеза, који је својевремено завредео и коментар у граматичком уџбенику, у овом преводу добићемо само једно вулгарно одмахивање руком:

Ма зајеби ме са здрављем тим – који ће ми. Здрав сам? Боље да мрцињам него да ме ти здравим желиш.

Поучно је пажљиво погледати и непосредни наставак дијалога (262–266), из којег је у преводу без речи изостављено једно језички необично занимљиво место. Након Трукулентове реплике која је преведена нешто појачано (*sed volo scire, quid debetur hic tibi nostrae domi?* = »шта тражиш овде – говори!« 261), долази једна од најзнаменитијих игара речима у целокупном Плаутовом корпусу (262–264):

ASTARNIUM: comprime sis eiram. TRUCULENTUS: eam quidem hercle tu, quae solita es, comprime,

impudens, quae per ridiculum rustico suades stuprum.

ASTARNIUM: eiram dixi: ut decepisti! dempsisti unam litteram.

У првом стиху Астафија Трукуленту каже »потисни јед«, *iram*. Ова архаична графија за *iram* («гнев», »љутња») циљана је да изазове Трукулентов загонетни одговор, који отприлике гласи: »Море, *стисни је* ти, као што обично радиш, бестиднице, што кроз шалу сељака наговараш на блуд«. Његов је одговор наизглед неповезан, али Астафија схвата шта он говори: »Рекла сам *јег*: како си ме преварио! Узео си ми једно слово«. Ствар је у томе да, иако нигде није речено у тексту, Трукуленто уместо *iram*, »гнев«, чује (или се прави да чује) *eram*, »господарицу«; како је *comprimo* познат комички еуфемизам за секс, Астафијина изјава у Трукулентовој неизреченој интерпретацији гласи *comprime sis eram*, »стисни господарицу«. Плаут, чини се, намерно оставља нејасним да ли је посредни спонтани малапропизам неугог и наивног сељанина или намерна сексуална провокација припросте сељачине. У сваком случају, јасно је да ова ласцивна инсинуација очекује од публике да муњевито схвати духовито и тематски сврсисходно пласирану »словну грешку«. Ови су стихови отуд необично тешко преводиви; најновији енглески преводилац домишљато репродукује игру словима уз помоћ речи *distress* и *mistress* (DE MELO 2011, 294).¹⁶

Од целе ове играрије у три стиха (262–264), у преводу је (чини се) задржан једино закључак (притом, упитан) да се Трукуленто набацује Астафији понављањем глагола »оладити« (који, изгледа, однекуд треба да има сексуално значење); погледајмо и превод тих реплика а потом и оригинал (265–6):

АСТАФИЈА: Ајде, о'лади мало! ТРУКУЛЕНТО: О'ладићу ја тебе – знаш! Шта ми се успијаш ту!

АСТАФИЈА: О, како си надрндан, и прост.

ТРУКУЛЕНТО: Опа, да се вређамо мало, јелда?

АСТАФИЈА: Вређамо, како?

ТРУКУЛЕНТО: Шта како? Магарцем називаш ме, говедом и слично.

Из овог превода је сасвим нејасно како то да Астафија каже да је Трукуленто »прост«, да би он потом чуо »магарцем, говедом« итд.; као што смо видели, Трукуленто је програмски језички наглув, али не сасвим глув. Ствар је у томе да изворник каже нешто сасвим друго:

АСТАРНИУМ: *nimis quidem hic truculentust*. TRUCULENTUS: *pergin male loqui, mulier, mihi?* 265

АСТАРНИУМ: *quid tibi ego male dico?* TRUCULENTUS: *quia enim me truncum lentum nominas.*

¹⁶ За ефектно српско решење »(по)тисни јед« / »(с)тисни је« захвалност дугујем рецензенту овог рада.

Дословно преведено:

АСТАФИЈА: Овај је баш прост (*truculentus*). ТРУКУЛЕНТО: Настављаш да ме вређаш, жено?

АСТАФИЈА: Како те вређам? ТРУКУЛЕНТО: Јер ме називаш *truncum lentum*.

Астафија му, заправо, метатеатарски намигујући публици, приписује његову насловну особину, *truculentus*, »прост/Простак«, и у томе логично не види никакву увреду. Комично вулгарни Трукуленто то пак чује као *truncus lentus*, »млитаво стабло«, што је, могуће, асоцијација на импотенцију (упор. Petr. 132.11). Поново је, дакле, посреди ласцивно алузивни малапропизам који почиња на »словној грешци«, овај пут премештањем гласа *n*.¹⁷

Плаутова се виртуозност овде огледа у томе што је на малом простору, од дословно једног слова, етиолошки и етимолошки представио главног јунака кроз његову кључну особину, вулгарну неписменост. Ова изузетно досетљива игра латинским речима мора задати муке преводиоцу на било који језик (енглески преводилац, рецимо, покушава са *rude chappy* и *lewd chopper*).¹⁸ Репродуковати на српском смислена сазвучја (*e)iram/eram* и *truculentus/truncus lentus* доиста није лако, али од овога у преводу нема ни трага. Највећи је пак проблем што Ацовићев превод овог места просто *нема ни смисла*.

6. Закључак

У овој расправи није реч била само о Ацовићевом неуспешном преводу, већ о проблемима на које он нехотично указује. Произвољна и насумична вулгарна решења у преводу Плаута одају неразумевање и занемаривање Плаутовог израза. Штавише, једно из другог нужно следи. Преводилац који себи дозволи да Плаутовим динамичним и непосредним језиком буде наведен на странпутицу једне генералне вулгарности, убрзо ће увидети да пред собом има само две могућности. Једна је да Плаутови јунаци псују на сваком кораку, као да болују од Туретовог синдрома. Алтернатива, као једини излаз из овог кошмарног призора, јесте да залутали преводилац од свог првобитног, повр-

¹⁷ Ацовић 2022, 257 у напомени објашњава сличну доскочицу са речима *medicus*, »лекар«, и *mendicus*, »лажов« (*una littera plus sum quam medicus*, »за једно слово више сам од лекара«, Rud. 1305).

¹⁸ Успех овог превода, као и врло досетљивог српског решења »звекан« и »мекан«, које предлаже рецензент овог рада, условљен је тиме да је *truculentus* и наслов целе комедије. Није, додуше, незамисливо да се комедија у преводу зове *Звекан*. (Уколико се држимо превода *Простак*, игра речима би се можда могла покушати са, рецимо, »овај је неки *ћросћ* ... кажеш да сам *мека косћ*«, при чему би оно што Трукуленто чује било ласцивније у преводу него у оригиналу).

шног утиска одустаје недоследно; на то указује упадљива несразмера примене псовки у прве две комедије наспрам осталих (в. горе). Резултат је, неизбежно, један превод који је регистарски непредвидив, стилски конфузан и често смирено нејасан.

Преводилац који непромишљено посегне за модерним српским вулгарностима када Плаут за то не даје баш никаквог повода, нужно остаје затечен када Плаут за то да каквог-таквог повода. Грешка у првом кораку замагљује суштинску да је Плаут провокативан у идејама а не вулгаран у изразу. Он се управо системски трудио да опсцене језичке двосмислености буду ништа више од могућности. Духовито голицајући машту своје публике, Плаут је рачунао на њено сасвим солидно позоришно искуство и књижевнојезичке компетенције.¹⁹ Довољно ју је, уосталом, ценио да није осећао потребу да банално, таблоидно, гађа њене најниже инстинкте. Ацовићев превод, међутим, шаље једну сасвим другачију поруку, дубоко погрешну. Очигледно пошавши од утиска да су вулгарности нужно смешне независно од контекста, преводилац је по свему судећи доспео до уверења да су једино оне смешне, те да ће најсигурније забавити читаоца ако уместо тешко преводиве игре речима на латинском просто опсује на српском. На тим местима не само да је превод најбаналнији тамо где је Плаут најуспешнији, већ је читаоцу практично и забрањено да сазна шта је уопште Плаут имао да каже.

Водећи рачуна о језичкој пристојности, можда иницијално и из ширих друштвених и комерцијалних обзира,²⁰ Плаут суверено хода по танкој жици римског конзервативизма, која је утолико изазовнија што стоји распета изнад провалије вулгарности. Плаутов језик заслужио је признање потоњих генерација, од Цицероновог учитеља Елија Стилона до св. Јеронима,²¹ оличено у ласкавој оцени, цитираној на почетку овог рада – »Кад би Музе желеле говорити латински, говориле би Плаутовим језиком«²² – управо зато што у ту провалију никад није склизнуо.²³ Тај успех није лако постићи у српском

¹⁹ Ово убедљиво демонстрира СЕВЕ 1960; публика је барем у извесној мери знала и грчки: FONTAINE 2010.

²⁰ Ову могућност на конкретном примеру Плаутових морализаторских комедија разматра SEGAL 1987, 214–226.

²¹ У чувеном писму Еустохији (*Ep.* 22.30), Јероним наводи Плаута раме уз раме са Цицероном као највеће књижевно искушење за његову хришћанску савест.

²² Оцену наводи Квинтилијан, уз резерву »*ipsum* се Варон слаже са Стилионом да кад би...« (*licet Varro Musas, Aeli Stilonis sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse si Latine loqui vellent*, Quint. 10.99), да би потом релативизовао и судове о разним врлинама других писаца у односу на њихове грчке узор; за одмереног Квинтилијана, суд о Плаутовом језику је можда претеран, али очигледно општеприхваћен и као такав вредан цитирања; в. и следећу напомену.

²³ За потоње генерације римских књижевника, Плаут је био »узор лепог латинског говора, толико висок да се до њега не може више уздићи ни најнегованији *sermo cotidianus* у устима

језику; али произвољне вулгарности у преводу га *a priori* обезвређују и сав Плаутов труд обесмишљавају.²⁴

Библиографија

- ACOVIĆ 2022 = D. Acović, *Tit Makcije Plaut: Sedam komedija*. Beograd: IPC Media.
- ADAMS 1981 = J. N. Adams, »*Culus, clunes and Their Synonyms in Latin*«, *Glotta* 59.3/4: 231–264.
- ADAMS 1982 = J. N. Adams, *The Latin sexual vocabulary*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ADAMS 1983 = J. N. Adams, »Words for 'Prostitute' in Latin«, *RhM* 126.3/4: 321–58.
- BEACHAM 1992 = R. C. Beacham, *The Roman Theatre and Its Audience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- BERTINI 1969 = F. Bertini, *Plauti Asinaria*. Genova: Università di Genova.
- BROTHERTON 1926 = B. Brotherton, »The Vocabulary of Intrigue in Roman Comedy«. Diss., Chicago.
- CÈBE 1960 = J.-P. Cèbe, »Le niveau culturel du public plautinien«, *REL* 38: 101–106.
- CHRISTENSON 2000 = D. Christenson, *Plautus: Amphitruo*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLLART 1970 = J. Collart, *T. Maccius Plautus, Mostellaria. Plaute, La Farce du Fantôme*. Paris: Presses Universitaires de France.
- COLLINS 1873 = L. W. Collins, *Plautus and Terence*. Edinburgh and London: William Blackwood and Sons.
- COOPER 1895 = F. T. Cooper, »Word Formation in the Roman Sermo Plebeius«. Diss., Columbia.
- DEAGON 2008 = A. Deagon, »The 'Effeminate Dancer' in Greco-Roman Egypt: The Intimate Performance of Ambiguity«, *Dance Studies and Global Feminisms* 8: 69–77.
- DE MELO 2011 = W. D. C. De Melo, *Plautus*. 5 vols. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- DEUFERT 2002 = M. Deufert, *Textgeschichte und Rezeption der plautinischen Komödien im Altertum*. Berlin: De Gruyter.
- DINTER 2019 = M. T. Dinter, »Fathers and Sons«. У: M. T. Dinter, ур., *The Cambridge Companion to Roman Comedy*, 173–190. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- FRYE 1957 = N. Frye, *Anatomy of criticism*. Princeton: Princeton University Press.

просвећених и посвећених – јер Плаутов језик са свим својим дивотама [неискварене старине] потиче из добрих времена којих више нема нити ће их бити« (НЕДЕЉКОВИЋ 2012, 91, и нап. 84, са изворима).

²⁴ Захваљујем рецензенту овог рада за многа корисна запажања.

- HANSES 2020 = M. Hanses, *The Life of Comedy after the Death of Plautus and Terence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- HENDERSON 1991 = J. Henderson, *The maculate muse: Obscene language in Attic comedy*. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
- HOFFMANN 1951 = J. B. Hoffmann, *Lateinische Umgangssprache*. Heidelberg: Winter.
- KARAKASIS 2019 = E. Karakasis, »The Language of Roman Comedy«. У: M. T. Dinter, ур., *The Cambridge Companion to Roman Comedy*, 151–170. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- LEIGH 2004 = M. Leigh, *Comedy and the Rise of Rome*. Oxford: Oxford University Press.
- LILJA 1965 = S. Lilja, *Terms of abuse in Roman comedy*. Helsinki: Finnish Academy.
- LÓPEZ GREGORIS 2002 = R. López Gregoris, *El amor en la comedia latina: análisis léxico y semántico*. Madrid: Ediciones Clásicas.
- NEDELJKOVIĆ 1995 = V. Nedeljković, *Plaut: Laža*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- PAKIŽ 1998 = M. Pakiž, *Decim Junije Juvenal: Šesta satira*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- PAKIŽ 2009 = M. Pakiž, *Decim Junije Juvenal: Satire*. Beograd: Fedon.
- PRESTON 1916 = K. Preston, »Studies in the diction of the *sermo amatorius* in Roman comedy«. Diss., Chicago.
- RAC 1951 = K. Rac, *Tit Makcije Plaut. Izabrane komedije. Sv. 1*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RAC 1959 = K. Rac, *Tit Makcije Plaut. Izabrane komedije. Sv. 2*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RAMSAY 1869 = W. Ramsay, *The Mostellaria of Plautus*. London: Macmillan & Co.
- RITSCHL 1849 = F. Ritschl, *T. Macci Plauti comoediae*. Bonnae: Koenig.
- SEGAL 1987 = E. Segal, *Roman Laughter: The Comedy of Plautus*. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
- SONNENSCHN 1884 = E. A. Sonnenschein, *T. Macci Plauti Mostellaria*. Cambridge: Deighton, Bell, and Co.
- SONNENSCHN 1907 = E. A. Sonnenschein, *Titi Macci Plauti Mostellaria*. Oxford: Clarendon Press.
- ŠALABALIĆ 2002 = R. Šalabalić, *Aristofan: Lisistrata*. Novi Sad: Akt.
- TODOROVIĆ 2009 = J. Todorović, *Plaut: Blizanci (Menehmi)*. Beograd: Fedon.
- TSITSIRIDIS 2015 = S. Tsitsiridis, »Mime, *kinaidoi* and *kinaidologoi* (II)«. *Logeion* 5: 205–241.
- WAHRMANN 1908 = P. Wahrmann, »Vulgärlateinisches bei Terenz«, *WS* 30: 75–103.
- WITZKE 2015 = S. S. Witzke, »Harlots, Tarts, and Hussies?: A Problem of Terminology for Sex Labor in Roman Comedy«, *Helios* 42.1: 7–27.
- MANTZIALAS 2014 = Δ. Μαντζιλας, *Πλάυτος – Το “στοιχειωμένο” σπίτι (Mostellaria)*. Ιωάννινα: Carpe Diem.

- ЈАНКОВИЋ 2020 = М. Јанковић, *Сашире Децима Јунија Јувенала Аквинског*. Београд: Службени гласник.
- НЕДЕЉКОВИЋ 2012 = В. Недељковић, *Увод у ироучавање вуларног латинског језика. I: Феноменологија и извори*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- ТОДОРОВИЋ 2012 = Д. Тодоровић, »Преводилачка поетика Радмиле Шалабалић: препев Аристофанових комедија«. У С. Гољак и др., ур., *Развојни шокови српске поезије, том 1*, 431–442. Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар.
- ТОДОРОВИЋ 2014 = Д. Тодоровић, »Радмила Шалабалић и Петроније«, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 62.2: 317–362.
- ЧАЈКАНОВИЋ 1923 = В. Чајкановић, *Тиша Макција Плаутија Одабране комедије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ШАЛАБАЛИЋ 1976 = Р. Шалабалић, *Петроније Арбишер: Саширикон*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ШАЛАБАЛИЋ 1978 = Р. Шалабалић, *Аристофан: Жабе*. Нови Сад: Матица српска.

Goran Vidović
Faculty of Philosophy
University of Belgrade
goran.vidovic@f.bg.ac.rs
ORCID: [0000-0002-0505-0125](https://orcid.org/0000-0002-0505-0125)

When Muses start to swear: Plautus between Latin and Serbian

Abstract: The present paper discusses the use of obscene words in translating Plautine comedies, occasioned by the most recent Serbian prose translation (Асочић 2022). In situations which might seem to offer some basis for an obscene translation, Plautus in fact uses words and expressions from a higher literary register, sometimes with a colloquial slant, or potentially lascivious allusions, which are consciously kept at the level of mere possibility. Analysis of select examples of Plautine diction and their translations shows that obscenities in this translation are arbitrary, hence additionally inappropriate.

Key words: Plautus, translation, obscenities, linguistic register, allusions, arbitrariness.

Primljeno / Received: 21.12.2025.
Prihvaćeno / Accepted: 26.12.2025.

[CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

The Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license allows users to share, copy, and adapt materials for non-commercial purposes only. Users must provide appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made. It is a worldwide, royalty-free license that prohibits using the material for commercial advantages or monetary compensation.

Sadržaj – Contents

[Предговор]	5
150 years of Classics at the University of Belgrade	7
НЕНАД РИСТОВИЋ & МИХАЈЛО МОРАЧА Давид у одори Хораацијевој: класицистички препев избора из псалама Лукијана Мушицког	15
ГОРАН ВИДОВИЋ Кад музе почну да псују: Плаут између латинског и српског	105
ВОЈИН НЕДЕЉКОВИЋ The Philology of Roman Epigraphs: Some Thoughts, Some Examples	129
ЛУЦИЈА ДАНИЛОВ Између божанског и надбожанског: Компаративна анализа химана 10.71 и 10.125 и улога <i>речи</i> у ведској религији и ритуалу	141
ПЕТАР ЈОСИПОВИЋ <i>Sensus corporei, sensus spirituales</i> : The Sensory Community of Paulinus of Nola	159
МИЛИСА КИСИЋ <i>Eros i Tanatos</i> u III knjizi Vergilijevih <i>Georgika</i>	189
НИКОЛА МИЉКОВИЋ Етика двогубог ероса: природа љубави у песми <i>Несаница</i> . Хомер. Пуна <i>јегра</i> . Осипа Манделштама	203
МИЛОШ МАЏАН Александар Велики и Југославија: анализа школских уџбеника	225
МЛАДЕН ТОКОВИЋ Kalimah kao (anti)erotski pesnik	255
МИРОСЛАВА МАЈНЕР The Septuagint of Ruth. Translation Technique, Textual History, and Theological Issues	283
ДРАГАНА НИКОЛИЋ Урезивање универзалних вредности: <i>Prometheus</i> симпозијум о дигиталној епиграфици и представљању културног наслеђа	289
ISIDORA TOLIĆ Međunarodni kongres <i>FIEC 2025</i>	295